

# RECENZJE I OMÓWIENIA

Konrad Bączek

LUBAWA: DZIEJE MIASTA I REGIONU,  
POD RED. KAZIMIERZA GRĄŻAWSKIEGO,  
MIEJSKI OŚRODEK KULTURY, LUBAWA 2016, SS. 391

Praca zbiorowa *Lubawa. Dzieje miasta i regionu* pod red. Kazimierza Grążawskiego stanowi kolejną, po publikacjach Gustava Lieka<sup>1</sup>, Józefa Śliwińskiego<sup>2</sup> oraz Jana Falkowskiego<sup>3</sup> monografię Lubawy i ziemi lubawskiej. Okazją do jej wydania stał się obchodzony w 2016 roku Jubileusz 800-lecia istnienia Lubawy, związany z początkami chrześcijaństwa na tych terenach. W 1214 roku działalność misyjną rozpoczął tu cysters (późniejszy biskup Prus) Chrystian. Rok później na przyjęcie wiary zdecydował się pruski nobil Surwabuno z ziemi lubawskiej. Chrzt pogańskiego możnego odbył się w Rzymie, na Lateranie. Dokonał go osobiście Papież Innocenty III, który 12 lutego 1216 roku wydał dokument potwierdzający biskupowi Chrystianowi posiadanie ziemi lubawskiej, podarowanej mu przez nowo ochrzczonego Prusa i jego towarzyszy<sup>4</sup>. Zawarty w dokumencie termin *terra Lubovia* (ziemia lubawska) jest pierwszą pewną wzmianką istnienia Lubawy, gdyż to właśnie od jej nazwy pochodzi określenie ziemia lubawska. Książka *Lubawa. Dzieje miasta i regionu* ukazała się nakładem bydgoskiego wydawnictwa KRD przy wsparciu finansowym Urzędu Miasta Lubawy. Przygotowana z myślą o rozszerzeniu dotychczasowej wiedzy na temat historii regionu oraz powiększeniu księgozbioru dotyczącego dziejów Lubawy, została napisana w sposób przystępny, tak by dotrzeć do jak najszerszego grona odbiorców. Redaktorem naukowym pracy jest dr hab. Kazimierz Grążawski archeolog i mediewista związany z Uniwersy-

<sup>1</sup> G. Liek, *Die Stadt Löbau in Westpreussen mit Berücksichtigung des Landes Löbau*, Marienwerder 1892.; Idem, *Miasto Lubawa w Prusach zachodnich z uwzględnieniem Ziemi lubawskiej*, tłum. L. Lewandowska, red. nauk. A. Radziwiński, Lubawa 2016.

<sup>2</sup> J. Śliwiński, *Lubawa. Z dziejów miasta i okolic*, Olsztyn 1982.

<sup>3</sup> J. Falkowski, *Ziemia lubawska. Przyroda, historia, osadnictwo, społeczeństwo, gospodarka*, Toruń 2006.

<sup>4</sup> S. Szczepański, *Chrystian – biskup Prus i jego dzieło w kontekście cysterskiej misji chrystianizacyjnej*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2016, nr 3 (293), ss. 485–497.

tetem Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie oraz Muzeum w Brodnicy. Publikacja składa się z dziewięciu rozdziałów (podzielonych na podrozdziały, a niekiedy także podpunkty) i dwóch aneksów zawierających informacje o honorowych obywatelach Lubawy oraz przynależności miasta do Międzynarodowej Sieci Miast Dobrego Życia Cittaslow. Całość poprzedzona została przedmową Macieja Radtke, burmistrza Lubawy.

Pierwszy rozdział pt. Środowisko geograficzne Lubawy i okolic przygotowali dr Karol Tylmann (Wydział Oceanografii i Geografii UG) i prof. dr hab. Wojciech Wysota (Wydział Nauk o Ziemi UMK). Autorzy omówili kolejno kwestie tj. położenie geograficzne i rozwój przestrzenny Lubawy, budowę geologiczną, rzeźbę terenu, klimat, sieć hydrograficzną, gleby, szatę roślinną, użytkowanie terenu, ochronę środowiska oraz atrakcje turystyczne Lubawy i okolic.

Drugi rozdział nosi tytuł *Lubawa i okolice od czasów najdawniejszych po schyłek starożytności*. Jego autorami są dr hab. Mirosław Janusz Hoffmann (Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, Wydział Humanistyczny UWM) i dr Jarosław Sobieraj (Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie). Na początku rozdziału wskazano, iż dawne Prusy Zachodnie należały do obszarów dobrze rozpoznanych pod względem archeologicznym, jednakże okolice Lubawy nie cieszyły się większym zainteresowaniem badaczy pradziejów i starożytności. Pierwsze penetracje archeologiczne przeprowadził tam Johann Michael Guise (1796–1861). W dalszej części przedstawiono sylwetki innych (pruskich i polskich) uczonych, którzy prowadzili badania na ziemi lubawskiej (lub w jej sąsiedztwie) w XIX i XX stuleciu. Następnie autorzy scharakteryzowali pradzieje ziemi lubawskiej, ukazane na szerszym tle przemian zachodzących w poszczególnych okresach. Omówiono także stanowiska archeologiczne na ziemi lubawskiej oraz odnalezione tam artefakty.

Kolejny rozdział zatytułowany *Ziemia lubawska we wczesnym średniowieczu (od VIII do pierwszej połowy XIII w.)* został napisany przez wspomnianego już dr hab. Kazimierza Grażawskiego. Na wstępie autor wyjaśnił jaką treść kryją terminy stosowane w prezentowanym przez niego omówieniu rozwoju osadnictwa. Kolejne podrozdziały poświęcono kwestiom takim jak: podstawy źródłowe periodyzacji procesów zasiedlenia (w odniesieniu do ziemi lubawskiej udało się dotychczas wyróżnić 3 fazy rozwoju garncarstwa wczesnośredniowiecznego: I – VIII–X wiek; II – 1 poł. XI – 1 poł. XII wieku; III – 2 poł. XII – 1 poł. XIII wieku); dalej omówiono osadnictwo, gospodarkę, problem wyludnienia ziemi chełmińskiej i ziemi lubawskiej przed przybyciem Krzyżaków (*Terra desolata*), osadnictwo pruskie i polskie na ziemi lubawskiej w świetle toponimii i źródeł pisanych, wierzzenia, przynależność terytorialną ziemi lubawskiej, szlaki handlowe na ziemi lubawskiej we wczesnym średniowieczu.

Rozdział czwarty pt. *Lubawa dzieje miasta i regionu w średniowieczu* jest dziełem prof. dr. hab. Andrzeja Radziwińskiego (Wydział Nauk Historycznych UMK). Urodzony w Lubawie badacz rozpoczął od opisu początków miasta, jego przywilejów lokacyjnych i organizacji. W dalszych podrozdziałach zostały opisane następujące kwestie: organizacja i układ przestrzenny miasta, zamek biskupi i jego właściciele, powstanie parafii oraz innych kościołów miejskich (w podrozdziale znalazły się również informacje o duchowieństwie Lubawy), rozwój gospodarczy Lubawy, mieszkańcy miasta, dzieje polityczne i konflikty zbrojne.

Autorem rozdziału piątego pt. *Lubawa – biskupie miasto w szlacheckiej Rzeczypospolitej (1466–1772)* jest prof. dr. hab. Jerzy Dygdała (Instytut Historii PAN). Pierwszy podrozdział dotyczy zewnętrznych uwarunkowań rozwoju Lubawy, natomiast dalsze poświęcone są odpowiednio: mieszkańcom Lubawy (liczba ludności, struktura społeczna), ustrojowi miasta, funkcjom gospodarczym oraz dochodom i wydatkom, przestrzeni miejskiej i przedmiejskiej, elementom życia codziennego, strukturze życia religijnego, edukacji i księgozbiorom (biblioteki lubawskich Franciszkanów, Bernardynów oraz zbiory z zamku biskupiego), rezydencji biskupów chełmińskich (wnętrzem zamku, zamieszkującym go biskupom, goszczącym tam osobistościom). Na końcu zamieszczono wykaz burmistrzów, rajców, ławników i pisarzy miejskich Lubawy w XVI–XVIII wieku.

Kolejny rozdział, zatytułowany *Lubawa w okresie rozbiorów i pierwszej wojny światowej (1772–1920)* opracował prof. dr. hab. Roman Jurkowski (Wydział Humanistyczny UWM). W pierwszym podrozdziale przedstawiono zmiany przynależności państwowo-administracyjnej Lubawy i okolic na skutek I rozbioru Polski oraz w I poł. XIX stulecia. Następne podrozdziały dotyczą zagadnień takich jak: ludność miasta (liczba ludności, struktura etniczna), gospodarka (m.in. zmiany podatkowe i konfiskaty po zaborze, sytuacja w rolnictwie, rozwój rzemiosła), wydarzenia i przemiany polityczne (m.in. represje pruskie, zaangażowanie miejscowej ludności w polski ruch narodowy, germanizację, rozwój polskiej świadomości narodowej, udział mieszkańców ziemi lubawskiej w wyborach parlamentarnych: ogólnoniemieckich i pruskich), główne polskie instytucje, towarzystwa i organizacje (m.in. Towarzystwo Rolnicze Powiatu Lubawskiego, Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa „Rolnik”, Bank Ludowy w Lubawie, ruch śpiewaczy, organizacje kulturalne, prasa, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”), życie codzienne Lubawy i jej mieszkańców w XIX i na początku XX wieku, rola Kościoła Katolickiego w rozwoju świadomości narodowej Polaków, szkolnictwo i oświata.

Trzy ostatnie rozdziały napisał nowomiejski historyk dr Andrzej Korecki, autor licznych prac poświęconych dziejom regionu. W rozdziale pt. *Lubawa w okresie międzywojennym (1920–1939)* scharakteryzował on życie społeczno-polityczne

(powrót ziemi lubawskiej do Polski, sylwetki burmistrzów Lubawy, kontrowersje towarzyszące wyborom, skład rady miejskiej, samorząd powiatowy, główne partie i stronnictwa działające w Lubawie, związki i towarzystwa społeczne, problemy życia społecznego). W podpunkcie dotyczącym życia codziennego Andrzej Korecki ograniczył się do przytoczenia opisu dwóch (skądinąd interesujących) incydentów z lat 1924 i 1930. W odniesieniu do pogranicznego miasta i regionu jest to chyba zbyt wąskie ujęcie tematu. Zamieszczenie większej liczby tego typu opisów pozwoliłoby uzyskać szerszy pogląd na codzienność Lubawy i jej okolic. Kolejne podrozdziały dotyczą kwestii: ludności (liczba, struktura etniczna i wyznaniowa), gospodarki (przemysł, inwestycje, lubawskie rzemiosło, kupiectwo oraz banki), stosunków religijnych (znalazły się tam m.in. informacje o: duchownych posługujących w lubawskiej parafii, działalności stowarzyszeń i organizacji katolickich, posłudze Sióstr Miłosierdzia (szarytek), przybyłych do Lubawy w 1861 roku; Sanktuarium Matki Bożej Lipskiej, gminie wyznaniowej ewangelickiej, gminie wyznaniowej żydowskiej) oraz oświaty, kultury i sportu.

W kolejnym rozdziale, zatytułowanym *Lubawa w czasie wojny (1939–1945)*, autor przedstawił zagadnienia takie jak: administracja okupacyjna, polityka i represje okupanta niemieckiego wobec duchowieństwa katolickiego, eksterminacja ludności polskiej (w tym: działalność *Straflager für Jugendliche Häftlinge in Löbau* – Tajnego Obozu Karnego dla Młodocianych w Lubawie; wysiedlenia).

Ostatni rozdział książki nosi tytuł *Lubawa w latach 1945–2016*. Andrzej Korecki skoncentrował się w nim na kilku kwestiach, które dotychczas nie były poruszane lub omawiano je połowicznie bądź przyczynkarsko. Na wstępie scharakteryzowana została działalność lokalnych oddziałów niepodległościowego podziemia antykomunistycznego. Następnie autor przedstawił wyniki referendum z 30 czerwca 1946 roku (w Lubawie) charakteryzując pokrótce przebieg kampanii referendalnej. W kolejnym podrozdziale skoncentrował się natomiast na: zmianach administracyjnych, którym obszar powiatu lubawskiego/nowomiejskiego podlegał w latach 1945–1999 oraz władzach Lubawy (burmistrzach i radnych). Dalsza część rozdziału dotyczy Kościoła Katolickiego. Przytoczono w niej obszernie fragmenty *Kroniki parafialnej*, spisanej przez ks. Alfonsa Jana Sylkę (proboszcza lubawskiego w latach 1946–1973) oraz zamieszczono listę proboszczów i wikariuszy posługujących w Lubawie od połowy lat 40-tych XX wieku do dnia dzisiejszego. W rozdziale znalazł się również wykaz powołań kapłańskich i zakonnych z lubawskiej parafii Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i św. Anny od 1946 roku. Odrębne podpunkty dotyczą Sanktuarium w Lipach oraz parafii św. Jana Chrzyciela i św. Michała Archanioła. Następnie omówione zostało szkolnictwo, prasa lokalna działająca od końca 1989 roku, służba zdrowia, kluby sportowe, przemysł oraz inwe-

stycje zakończone i rozpoczęte w 2013 roku (który w tym zakresie był dla Lubawy czasem szczególnie intensywnym).

Pod względem merytorycznym treść poszczególnych rozdziałów nie budzi zastrzeżeń. Autorzy przygotowali rozdziały w oparciu o dostępne opracowania, źródła publikowane oraz materiały archiwalne i prasę. W pracy znalazły się jednak błędy językowe, polegające na podawaniu zniekształconych nazw niektórych miejscowości. I tak wieś Tuszewo została określona na str. 74 jako Tuszowo, zaś na str. 165 jako Tłuczewo. Ponadto na s. 211 wymienione zostało Naruszewo, gdy w rzeczywistości wieś nosi nazwę Naguszewo. Z kolei na s. 77 nazwa Władyki została zamieniona na Władyki. W rozdziale dotyczącym średniowiecznych dziejów Lubawy i regionu można odnaleźć (s. 104) wzmiankę, z której wynika, iż w 1338 roku wielkim mistrzem zakonu krzyżackiego był Dietrich von Brandenburg. W rzeczywistości funkcję tę sprawował wówczas Dietrich von Altenburg. Pewna nieścisłość dotyczy również mistrza krajowego Prus poległego (1263 r.) w bitwie pod Lubawą (Fijewem). Kazimierz Grażawski (na s. 90) pisze, że był to Helmeryk von Würzburg, natomiast Andrzej Radziwiński wskazuje (s. 128) na Helmeryka von Hechenberg. Za główny mankament pracy należy jednak uznać brak przypisów. W tej sytuacji zamieszczona na końcu każdego rozdziału bibliografia staje się praktycznie bezużyteczna. Ponadto poszczególni autorzy nie podali wcale lub podali tylko częściowo numery stron wykorzystanych przez siebie publikacji. Dodatkowym utrudnieniem jest pozbawienie książki indeksów rzeczowych, osobowych i geograficznych. Mocną stroną publikacji są natomiast ilustracje. Treść każdego rozdziału wzbogacona została o fotografie (czarno-białe, kolorowe), mapy, plany, tabele bądź rysunki. Autorom udało się także zrealizować zamiar, jakim było rozszerzenie wiedzy dotyczącej historii regionu. W niektórych miejscach zbyt obszernie zaprezentowali jednak informacje zawarte w starszych publikacjach (monografiach Lubawy oraz opracowaniach wąskoziedzinowych). Za pozytyw należy uznać wprowadzenie tekstów źródłowych do treści rozdziałów. Niekiedy jest ich zbyt mało, wskutek czego narracja staje się nieco monotonna. Pomimo pewnych mankamentów ogólna ocena publikacji wypada pozytywnie. Stanowi ona syntetyczne, napisane przystępnym językiem ujęcie dziejów Lubawy i okolic (uzupełniające dotychczasową wiedzę oraz weryfikujące niektóre poglądy zawarte w starszych publikacjach), które z powodzeniem może trafić do szerokiego grona odbiorców.

Mgr Konrad Bączek  
Ośrodek Badań Naukowych  
im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie  
konradbaczek92@gmail.com